

5-10-2019

POLYGRAPHIC FEATURES OF THE MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”

Botir Jafarov
Namangan State University

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Jafarov, Botir (2019) "POLYGRAPHIC FEATURES OF THE MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 1 , Article 29.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss1/29>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

“КОДЕКС КУМАНИКУС” ҚЎЛЁЗМАСИНИНГ ПОЛЕОГРАФИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Жафаров Ботир Саттарович

Наманган давлат университети

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация. Ушбу мақолада XIV асрда Олтин Ўрда яратилган “Кодекс куманикус” қўлёзмасининг полеографик тадқиқи билан боғлиқ далиллар ёритилган. Бундан ташқари қўлёзманинг ёзилган манзили, унинг муаллифлари сони бўйича амалга оширилган тадқиқотлар ҳақида фикр юритилган. Мавзу кўламига кўра мақолада ушбу нодир ва ноёб ёдгорлик сўзларнинг таркиби, улар бўйича турли манбаларда берилган маълумотлар юзасида тахлилий маълумотлар берилган.

Таянч сўзлар: Тарих, қуман, қипчоқ, қўлёзма, Кодекс куманикус, лугат, таржимонлар китоби, тарғибот китоби, полеография.

ПОЛИГРАФИЧЕСКОЕ ОСОБЕННОСТИ РУКОПИСА “КОДЕКС КУМАНИКУС”

Жафаров Ботир Саттарович

Наманганский Государственный Университет

Доктора философии по филологическим наукам (PhD), доцент

Аннотация. В этой статье дается обзор полеографического исследования рукописи Кодекса Куманикуса, созданной в XIV веке в Золотой Орде. Кроме того, при изучении рукописи письменный адрес, число ее авторов. В статье по темам в статье представлено содержание этих редких и уникальных памятников, а также аналитическая информация о различных источниках.

Ключевые слова: История, куман, кипчак, рукопись, Кодекс куманикус, словарь, книга переводчиков, книга миссионеров, полеография.

POLYGRAPHIC FEATURES OF THE MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”

Jafarov Botir Sattarovich

Doctor Of Philosophy in philology (PhD), dotsent

Abstract. This article provides an overview of paleographic research of the Codex Cumanicus manuscript created in the XIV century in the Golden Horde. In addition, the study of the manuscript’s written address, the number of its authors. In the article by subject, the article presents the content of these rare and unique monuments and analytical information on the various sources.

Key words: History, Kuman, Kipchak, manuscript, Codex cumanicus, dictionary, book of translators, book of missionaries, fieldography.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки йиллариданоқ барча жабҳалар каби маданият, санъат ва адабиёт соҳаларига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Турли мамлакатлар кутубхоналарида сақланаётган

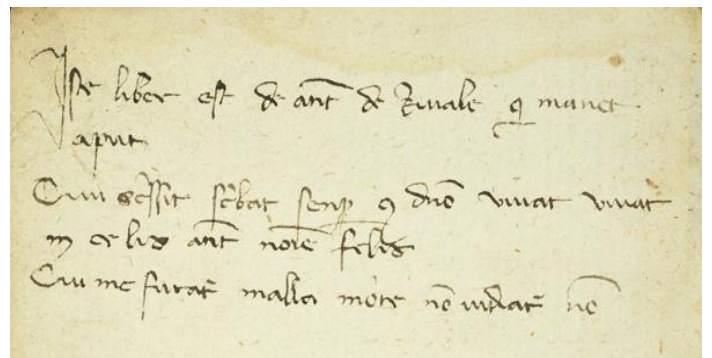
аждодларимиз даҳоси билан яратилган ёзма обидаларни қидириб топиш ва уларни ўрганиш ва тадқиқ этиш, шу асосда ёшларимизни миллий қадриятларимиз, ўтмиш аждодларимиз қолдирган бой маданий меросимиз йўғрилган адабиётлар билан таништириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир. Чунончи, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “миллий-маънавий ўзликка эга бўлиш, маданий меросни ўзлаштириш учун кураш ялпи ижтимоий ҳаракат” [1] сифатида устувор стратегик йўналиш ўлароқ илмий изланишлар кўламини янада кенгайтиришга асос бўлмоқда. Зеро, Президентимиз айтганларидай: “Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улўғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган бекиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, насиб этса, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажагимиз, буюк адабиётимиз ва санъатимиз ҳам албатта бўлади” [2].

Тарих соҳасида бунёдга келган бир қатор ёзма обидалар барча туркий халқлар учун муштараклиги билан ажралиб туради. Улар туркий халқлар адабиётининг кейинги босқичларидаги тараққиёти учун ҳам умумий асос вазифасини адо этган.

Туркийшуносликда ана шундай ёдгорликлар қаторида XI асрда яратилган икки буюк обида: Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ҳамда Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғот ит-турк” асарлари ҳақли равишда қайд этилади. Буларнинг ёнида XIV асрда яратилган адабий меросимиздан яна бири “Кодекс куманикус” ҳам бор. Ушбу ноёб асарларда олға сурилган ғоя ва мавзулар ҳамиша ўз бадиий жилоси билан башариятни мафтун қилади, бадиий тасвирдаги ўзига хослик киши ҳайратини оширади, шеърий мисраларда ўз ифодасини топган муаллифлардаги кузатувчанлик, нозик туйғулар инсонга завқ бағишлайди.

“Кодекс куманикус” XIV асрнинг бошларида яратилган бўлиб, унинг асл номи «*In hoc libra continentur Persicum et Comanicum per alfabetum*»дир. Жаҳон илмий жамоатчилиги орасида бу асар «Кодекс куманикус» (“Қуманлар кодекси”) деган ном билан ёйилган. Аслида, қўлёзма номидаги “кодекс” сўзи русча-ўзбекча луғатда шундай изоҳланган: муқоваланган қадимий қўлёзма [3; 491-б.]. Ваҳоланки, юқорида келтирилган ном “Алифбо тарзидаги форсча ва қуманча китоб” тарзида таржима қилинса ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди.

“Кодекс куманикус” жаҳон адабиётшунослари, тилшунос, таржимашунос ва тарихчи олимлари томонидан кенг ўрганилган ва бу жараён ҳамон давом этмоқда. Аммо ёдгорликнинг ёзилган манзили, унинг яратилган санаси ва тузувчилари тўғрисида қарашлар ва тадқиқотлар бугунги кунгача ўз ечимини топмай келаётган энг долзарб муаммолар сарасини ташкил этади.

Қўлёманинг 78 б саҳифасида берилган матн қарийб етти асрдан бери дунё олимлари диққат марказида турибди ва бу матн устида бугунги кунгача олиб борилган тадқиқотлар ҳали-ҳануз жуда қўплаб баҳс ва мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Матнда берилган биринчи сатрдаги «*ant de Zinale*» ва тўртинчи сатрдаги «*ant*» жумласи Г.Куун томонидан «*Antonius de Finale*» ва «*Antonius*» тарзида ўқилган [4; 218-б.]. Г.Куун юқорида таъкидланган «*Antonius de Finale*» қўлёмани тузувчиларидан ёки унинг фойдаланувчиларидан бири эканлигини ҳамда мазкур ёдгорлик маълум вақт унинг қўлида бўлганлигини исботлашга уринади [4; СХХII-б.].

К.Фрати эса мазкур саҳифада берилган матндаги ном «*Antonius de Finale*» эмас балки, «*Antonio de Ziuale ёки Zinale*» эканлигини таъкидлайди [5; 7-б.].

А.Пимонтеза ёдгорликнинг 78б саҳифасидаги ёзувларда акс этган исм «*Antonio de Cividale*»га тегишли эканлигини айтиб, мазкур саҳифадаги ёзув «*Antonio de Ziuale ёки Zinale*» эмас, балки, «*Antonio de Cividale*» тарзида ўқилса, мақсадга мувофиқ бўлишини таъкидлаб ўтади [6; 193-б.].

Бизнинг фикримизча, қўлёманинг 78б саҳифасида берилган матн аслида «*Antonius*» ёки «*Antonio*» исми билан боғлиқ сўз эмас, балки, “*ante*” сўзи бўлиб, бу юқоридаги матнда қиёсловчи боғловчи бўлиб келган ва у “аввалгиларидек” тарзида таржима қилинади. Матннинг биринчи сатри “Ушбу муқаддас китоб аввалгилари сингари абадий қолади” шаклида ўзбек тилига таржима қилинади. Мазкур матн муаллифи “Кодекс куманикус”ни юқоридаги сўзлар билан «Забур», «Таврот» ва «Инжил» сингари муқаддас китоблар сингари муқаддас бўлиб қолишган ишорат қилган бўлса ажаб эмас. Китобга бу даражада сифат берилиши ҳам бежиз эмас, чунки ундаги диний-илоҳий дуо ва мадҳиялар айнан христианларнинг муқаддас китобларидан қуман тилига таржима қилинган.

Қўлёмна тузувчилари тўғрисидаги иккинчи фараз Г.Куун томонидан ёдгорликнинг 56 б саҳифасидаги ҳамда 59 а саҳифасининг 1-7- сатрларида Франческо Петрарка дастхатига тегишли деб тахмин қилинган матн билан боғлиқ. Г.Куун ўз тадқиқотида мазкур матнлар бўйича қуйидаги фикрларни келтиради: «Кодекснинг 112- саҳифасида айнан бир турдаги икки хил матн битилганини кузатишимиз мумкин. Уларнинг биринчиси ўқиш жуда ҳам қийин бўлган сиёҳсиз перо ёрдамида қириб ёзилган 20 градус нишабликдаги матн бўлса, иккинчиси айнан шу матннинг сиёҳ ёрдамида қайта ёзилган матнидир» [4; 133-б.].

В.Радлов ҳам Г.Кууннинг биз юқорида айтиб ўтган «*Antonius de Finale* қўлёмна муаллифларидан бири» деган изоҳига таяниб, қўлёмна маълум вақт Антонио де Финаленинг қўлида бўлгани ҳамда Петрарка ундан олган бўлиши мумкинлигини ва қўлёмна муаллифлари қаторида юқорида номлари келтирилган бу икки шахслар бўлганини таъкидлайди. Шунингдек, мазкур икки саҳифадаги ёзув нафақат имлоси, балки график жиҳатдан ҳам Петрарка дастхати билан бир хил эканлигини айтиб ўтади [7; 3-б.].

А.Пимонтеза эса, Петрарка «Кодекс куманикус» қўлёмнасини 1334 йилда Папа Бенедик XII нинг кардинали бўлиб ишлаган Жованни Колонна билан қалин дўст бўлган пайтда, айнан ундан олганлигини таъкидлайди [84; 195-б.].

Биз қўлёзманинг асл нусхаси устида матншунослик бўйича тадқиқот ишларини олиб бориш жараёнида ушбу саҳифада айнан икки шахс томонидан битилган матн мавжудлигини аниқлашга муяссар бўлдик. Бу ўз навбатида ушбу саҳифада Г.Куун томонидан Петрарка дастхатига тегишли деб тахмин қилинган 14 сатр мавжудлигидан далолат беради. Аммо қўлёзманинг ушбу саҳифасидаги бошқа хаттот томонидан сиёҳсиз перо ёрдамида қириб ёзилган матн эса, 14 сатр эмас, балки 20 сатрдан иборат. Матннинг асл нусхаси, яъни перо билан қириб ёзилган қисми бошқа хаттотга тегишли.

Қўлёзмада хаттот томонидан сиёҳсиз перо билан қириб ёзилган матн қуйидаги сўзлардан иборат бўлган:

- (1) Per due piaxer me vog(...)
- (2) (...) de la vita in breue
- (3) per la partita greue
- (4) del dolce loco ouel mio cor laso
- (5) partome lasso con lanima trista
- (6) la desperanza che poy me conforta
- (7) de li ochi dolce lamorossa vista
- (8) per chi sospendio (.....)
- (9) (.....)
- (10) (.....) d'aytarme
- (11) (.....) darne
- (12) socorimi anci che passi esto passo
- (13) No fo ioiossa si may la mia vita
- (14) inel conspeto de li ochi ridenti
- (15) che non dogliossa piu per la partita
- (16) (...) s (...) con piu graui tormenti
- (17) li quali me serano piu pongenti
- (18) in fin a lultima ora
- (19) de la mia vita ognora
- (20) se amor no me n ayta a questo passo

Ушбу саҳифада сиёҳ билан ёзилган матн қуйидаги сўзлардан иборат:

- (1) Per piaxer me vog (...)
- (2) E de la vita in breue per la partita greue
- (3) del dolce loco oue lo core laso partome lasso con (...)
- (4) lanima trista e la desperanza che piu me conforta
- (5) de liochi dolce lamorosa vista χ per chi sospendio me (...)
- (6) da ancor la morte ay me sdegno amor chi de
- (7) tal sorte prometesti daitarme y tzoimbre darne
- (8) socori me anci che e passe esto passo
- (9) No fo ioyossa si may la mea vita
- (10) nel conspeto de liochi spiandenti oasay dogliosa
- (11) per questa partita piu non remagna con graui tormenti
- (12) Li quali me serano piu pongenti in fino alultim ora

(13) de la mia vita one hora samor no me n aita a questo

(14) passo.

Матнни синчиклаб таҳлил қиладиган бўлсақ, перо ёрдамида сиёҳсиз кириб ёзилган 20 сатрдан иборат бўлган матн, сиёҳ ёрдамидаги иккинчи ёзувда 14 сатрни эгаллаган. Иккала матндаги сўзларда акс эттирилган ҳарфлар бири-биридан баъзи ўринларда фарқ қилади, шу сабабли ушбу матнлар бошқа-бошқа хаттотларга тегишли эканлигидан далолат беради.

Шу билан бирга ушбу матнларнинг айнан Петрарка дастхати билан ёзилган деган фаразга аниқлик киритиш учун итальян шоирининг дастхати билан ёзилган бошқа қўлёзмаларни солиштириш учун матншунослик экспертизаси тайинлаш зарурлигини тақозо этади.

“Кодекс куманикус” хаттотлари сонини аниқлаш бўйича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, асарда хаттотлар дастхатларининг хилма-хиллиги уларнинг нафақат сиёҳи, балки, ундаги ҳарфларнинг нишаблик (оғиш) даражаси ва хаттотларнинг ҳар бирига хос бўлган ёзма (график) услублари билан ҳам ажралиб туради.

Ёдгорликнинг биринчи – “Таржимонлар китоби” қисмидаги дастхат (почерк)лар сонини аниқлаш қўлёзманинг мазкур қисмини тузиш ёки кўчиришда, қолаверса, ундаги баъзи сўзларни тузатиш жараёнида иштирок этган хаттотлар сонини аниқлаш ва далиллаш учун муҳим омил ҳисобланади. Бунинг учун ундаги дастхат кўринишларини саҳифалар ва сатрлар кесимида алоҳида ажратиб чиқдик ва “Кодекс куманикус”нинг биринчи қисми тўрт хил дастхат билан китобат қилинганлигига ишонч ҳосил қилдик.

Улар қуйидагилардан иборатдир:

Биринчи дастхат: 4 а саҳифадаги (CC 4 а/6) “*amplector*”, (CC 4 а/7) “*amplexatus sū*”, (CC 4 а/8) “*amplecte*”, (CC 4 а/12) “*suspiro*”, (CC 4 а/13) “*suspiram*”, (CC 4 а/14) “*suspira*”, (CC 4 а/15) “*suspirio*”, (CC 4 а/16) “*libero*”, (CC 4 а/17) “*liberaui*”, (CC 4 а/18) “*libera*”, (CC 4 а/19) “*liber*”, (CC 4 б/3) “*ydiō*”, (CC 4 б/4) “*ydimen*”, (CC 4 б/5) “*ydim*”, (CC 4 б/6) “*ymaga*” (CC 4 б/10) “*anuncrom*”, “*souuelarmen*”, (CC 4 б/15) “*sagīdiremē*”, (CC 4 б/16) “*saginidirn*”, (CC 4 б/17) “*sagingil*”, (CC 4 б/18) “*saganmac*”, (CC 4 б/19) “*memoria*”, (CC 4 б/24) “*Jncantatrix*”, “*Xam xatun*”;

16 а саҳифадаги (CC 16 а/23) “*Iudico*”, “*jargularme*” “*tørulermen*”, (CC 16 а/24) “*Iudicaui*”, “*jarguladin*” “*tøruladin*”;

17 б саҳифадаги (CC 17 б/28) “*Batirmē*”, (CC 17б/29) “*Battim*”, (CC 17 б/30) “*submersi*”, (CC 17 б/31) “*Medulla*”, “*Jilek*”;

18 а саҳифадаги (CC 18 а/5) “*Marcresco*”, “*Mgarmē*”, (CC 18 а/6) “*Marcesa*”, “*Mdum*”, (CC 18 а/33) “*Ianirmē*”, “*Ich drowe*”, (CC 18 а/34) “*Ianadum*”, (CC 18 б/10) “*senig sōsini bestlarme*”, (CC 18 б/11) “*nōcuro verba tua*”, (CC 18 б/15) “*flecto curio*”;

21 б саҳифадаги (CC 21 б/1) “*Nomo latae cum h deo famulae*”;

22 а саҳифадаги (CC 22 а/1) “*sina amo amo*”, (CC 22 а/17) “*Pauper*”, “*Daruis*”, “*Jarle*”, (CC 22 а/18) “*Paupertas*”, “*Iarlelik*”, (CC 22 а/19) “*Perficio*”, “*Bitirrimen*”, (CC 22 а/20) “*Perfec*”, “*Bitirdim*”, (CC 22 а/21) “*Bitirmak*”, “*volbrenḡūge*”;

25 а саҳифадаги (CC 25 а/6) “*Bilgil*”;

28 а саҳифадаги (CC 28 а/6) “*Tranquslheas*”, “*Tim boldi*”;

29 а саҳифадаги (СС 29 а/13) “*Bos*”, (СС 29 а/14) “*Üv*”, (СС 29 а/15) “*Cusarmen*”, (СС 29 а/16) “*Custum*”, (СС 29 а/20) “*imenirmen*”, (СС 29 а/21) “*imēdin*”;

33 б саҳифадаги эғалик қўшимчаси (СС 33 б/2,12) “*niņ*”, (СС 33 б/8) “*siņ*” ҳамда (СС 33 б/16) “*Sendan*”;

35 б саҳифадаги (СС 35 б/10) “*Are. algesli*”;

47 б саҳифадаги (СС 47 б/6) “*l buun*”, (СС 47 б/11) “*ul magley*”, (СС 47 б/27) “*Erlic nature*”, “*Cāmadin ich taste*”;

48 а саҳифадаги (СС 48 а/17) “*trinir stet pitte*”, (СС 48 а/20) “*Koti derars*”, (СС 48 а/22) “*Koymič der ars*” сўзларига тегишли.

Иккинчи дастхат: 11 а саҳифадаги (СС 11 а/ 13-14) “*Kim maga bersa mendagar beraym. Kim maga bermass mendagar bertam*” тарзида берилган мақолига;

15 а саҳифадаги (СС 15 а/5) “*Hospito*”, “*Condurime*”;

47 б саҳифа сўнидаги (СС 47 б/29) “*Meretrix*”, “*Charabet*” сўзларининг ёзувларига тегишли.

Учинчи дастхат: 15 а саҳифадаги (СС 15 а/7) “*Oraxa dasten*”, “*Oruz tutarmen/tutum*”, (СС 15 а/8) “*Oraxa bidar*”, “*Oruz tut*”, (СС 15 а/9) “*Oraxa*”, “*Oruz*”;

16 б саҳифадаги (СС 16 б/1) “*Luno*”, “*Mesuiren*”, “*Juuānen*”, (СС 16 б/2) “*Lauj*”, “*susten*”, “*Juudun*”, (СС 16 б/3) “*Laua*”, “*Bsuir*”, “*Ju*”, (СС 16 б/8) “*Gillay*”, (СС 16 б/9) “*Хааметы*”, (СС 16 б/11) “*Nur*”, (СС 16 б/12) “*Soan*”, (СС 16 б/13) “*Doa*”;

18 а саҳифадаги (СС 18 а/31) “*Cho*”, “*Tage*”, (СС 18 а/32) “*Chouistan*”, “*Tagellar*”, (СС 18 б/7) “*Mechoy*”, “*Tillamagil*”;

19 б саҳифадаги (СС 19 б/12) “*Ochum misinoen*”, (СС 19 б/13) “*Ochumy siniden*”, (СС 19 б/14) “*Ochum bisnoyt*”;

20 а саҳифадаги (СС 20 а/5) “*Nixech mirixen*”, “*Siyermen*”, (СС 20 а/6) “*Nixech vechten*”, “*Siydum*”, (СС 20 а/7) “*Nixech beris*”, “*Siygil*”, (СС 20 а/8) “*Nixech*”, “*S(iy)zi*”;

22 а саҳифадаги (СС 22 а/1) “*Ghuna*”, “*Jaҳoc*”, (СС 22 а/2) “*Isty*”, “*Elelic*”, (СС 22 а/3) “*Muy*”, “*Jon*”;

22 б саҳифадаги (СС 22 б/1) “*Disais migiren*”, “*Tinglarmen*”, (СС 22 б/2) “*Disais griffen*”, “*Tingladuņ*”, (СС 22 б/3) “*Disais bgir*”, “*Tingla*”, (СС 22 б/5) “*Ysdermen*”, (СС 22 б/6) “*Ysdedum*”, (СС 22 б/7) “*Ysdegil*”, (СС 22 б/8) “*Ysdemek*”, (СС 22 б/9) “*Daw*”;

28 а саҳифадаги СС (28 а/7) “*ist*”, “*Chorchusus*”; ўттизинчи саҳифадаги (СС 30 а/1) “*Karalic talaris*”, (СС 30 а/2) “*Dns ane ma*”, уйғур ёзувида вертикал тарзда битилган (СС 30 а/3) “*битик*”;

53 а саҳифадаги (СС 53 а/23) “*Belend*”, “*Beichluch*”, (СС 53 а/25) “*Miva*”, “*Jemis*”;

54 а саҳифадаги (СС 54 а/1) “*Badirian*”, (СС 54 а/6) “*Turp*”, (СС 54 а/7) “*Chasuir*”, (СС 54 б/5) “*Ogolach*”, (СС 54 б/6) “*Sag*”;

55 а саҳифадаги (55 а/14) “*duraz*”, (55 а/22) “*Sonlun*”, (СС 55 а/23) “*ul cautū*”, (СС 55 а/25) “*tutech*”, (СС 55 б/5) “*ul tiu coctu dre*” сўзларининг ёзувларга тегишли.

Тўртинчи дастхат: Биз юқорида айтиб ўтган дастхатларга тегишли бўлмаган қўлёманинг асосий бошқа сўзлари битилган ёзувларга дахлдор.

Юқоридаги қўлёманинг биринчи қисмига тегишли ёзувларда ўз аксини топган нафақат график аломатлар, балки ишлатилган сиёҳларнинг турли рангда эканлиги ҳам уларнинг бошқа пайтда киртилганини кўрсатиш билан бирга бошқа-бошқа хаттотлар томонидан амалга оширилганини исботлайди.

Қўлёзманинг немисча – “Тарғибот китоби” бўйича тадқиқот олиб борган Дагмар Дрюлл ҳам айна юқоридаги методикага таянган ҳолда, яъни матнларнинг ёзилишидаги ҳарфларнинг нишаблик (оғиш) даражаси, тиклиги, сиёҳ ранглариининг турли-туманлиги ҳамда ёзув услубининг ўзига хос жиҳатларини солиштириш орқали ушбу қисмда 16 та дастхатнинг мавжудлиги ва қўлёзманинг немисча қисмини ёзишда 16 та хаттот иштирок этганлиги тўғрисида хулосаларини берган.

Юқоридагилардан шу нарса аниқ бўладики, қўлёзmani тузиш жараёнида жами йигирмата хаттотлар гуруҳи иштирок этган. Уларнинг тўрттаси “Таржимонлар китоби” қисмини ҳамда ўн олти нафари Дагмар Дрюлл таъкидлаганидек, “Тарғибот китоби” қисмини тузишда иштирок этганлар.

Туркийшунос олимлар қўлёзма тузувлари ҳақида хилма-хил фикрларга келишган ва ханузгача бу каби фикрлар қарама-қаршилиги давом этмоқда. Жумладан, Г.Куун қўлёзманиннг биринчи “Итальянча қисми” генуяликлар томонидан ёзилган деган фикрни олға сурган. Братиану ва Дрюлллар ҳам ушбу фикрни қўллаб-қуватлайдилар [8; 7-б.]. Л.Лигети эса, қўлёзманиннг биринчи қисмини тузувчилар венецияликлар эканлигини, шу сабабли ҳам ёдгорлик улар томонидан Венецияга олиб келинган, деган фаразни олға суради [8; 13-б.].

Биз юқоридаги фикрлар қарама-қаршилигига аниқлик киритиш мақсадида флоренциялик савдогар ва сиёсатчи Франческо Бальдуччи Пеголотти томонидан 1335–1343 йиллар орасида ёзиб қолдирилган «La pratica della mercatura» (“Савдо амалиёти”) номли асарига муурожаат қилишни лозим топдик.

«Биринчи манзил, деб ёзади Пеголотти, Танадан (Азов, Дон дарёсининг чап қирғоғида) Астрахангача (қадимги номи Гиттарчан) ҳўкиз қўшилган аравада камида 25 кунлик, от қўшилган аравада эса, ўн-ўн беш кунлик йўл. Астрахандан Саройгача (Сарой ўша пайтда Олтин Ўрда пойтахти бўлган, Волга дарёси орқали борилган) дарё орқали бир кунлик йўл, Саройдан Саройчикқача (Урал дарёсининг ўнг қирғоғида жойлашган) дарё орқали 7 кунлик йўл. Бу йўллар куруқлик ва сув йўллари орқали босиб ўтилади, сув йўли куруқликка қараганда савдогарлар учун камхаржроқ.

Саройчикқдан Урганчгача карвонларда 20 кунлик йўл. Барча савдогарларга Урганчга бориш қулай бўлган, чунки шаҳарда доим савдо қизғин тус олган. Урганчдан Ўтроргача туялар билан 35-40 кунлик йўл, аммо Саройчикқдан тўғри Ўтрорга қараб юрилса, 50 кунлик йўл. Савдо қилиш учун моли бўлмаган савдогар учун Урганчга бориш қулайроқ бўлган.

Ўтрордан Олмаликқача (Олмалик Тяньшан тоғлари ва Или дарёси оралиғида жойлашган шаҳар) юк ортилган эшакда 45 кунлик йўл. Олмаликдан Ганьсу (шимолий-ғарбий Хитойнинг Ганьсу вилояти)га отда токи дарёга етиб келгунча 45 кунлик йўл. Ганьсудан Хонбалиқгача (Хитой пойтахти Пекиннинг тарихий номларидан бири) 30 кунлик йўл.

Юқоридаги манзилларга борадиган савдогарларга зарур бўлган нарсалар қуйидагилардан иборат бўлган: Биринчи манзилда сиз соқолингизни ўстиришингиз ва уни, умуман олдирмаслигингиз лозим. Танада сиз ўзингиз билан қуман тилини яхши биладиган таржимон олишингиз керак. Аммо сиз

таржимон ёллашда пулни иқтисод қилишни хаёлингизга ҳам келтирмаганингиз яхши, чунки яхши бир таржимон ўрнига тилни яхши билмайдиганини ёллашингиз турган гап. Таржимондан ташқари сиз яна қуман тилини яхши биладиган икки хизматкор ҳам олишингиз керак бўлган. Агар савдогар Тана шаҳрида ўзи билан қуман тилини биладиган бирор аёлни олиб кетишни маъқул топса, бу мумкин бўлган. Чунки аёл кишини олиб юриш ўша пайтдаги савдогарларга қулай бўлган, сабаби олиб юрилган аёл ҳам қуман тилидан худди эркаклар сингари яхши хабардор бўлган» [9; 21-22-б.].

Пеголоттининг хотираларида бизни қизиқтиргани таржимон ва қуман тилини биладиган хизматкорлар, шу тилни яхши биладиган ҳамроҳ аёл ҳақидаги фикрларидир. Ўйлаб кўриладиган бўлса, таржимонлик ўша даврда жуда ҳам яхши пул тўланадиган касб бўлган, ҳатто хизматкор ва бирга олиб юриладиган аёл ҳам қуман тилини яхши билишлари талаб этилган. Энди ўз-ўзидан савол келиб чиқади (нега?). “Кодекс куманикус” тадқиқи билан шуғулланган олимлар яқдиллик билан қўлёзманинг қуман тилини яхши билмайдиган кишилар томонидан тузилганини кўп бора таъкидлашган ва бу ҳали-ҳанузгача давом этиб келмоқда.

Биз “Кодекс куманикус”нинг яратилган манзили ва унинг тузувлари тўғрисидаги фикримизни илмий асослаш ва далилларга таянган ҳолда хулоса чиқаришни айнан Пеголоттининг хотираларидан бошлаганимизнинг ўзига хос сабаби бор. Аниқроғи, мазкур ҳолат бизда айрим саволларни пайдо қилади. Масалан: нега энди Тана шаҳридан бошланувчи савдо йўлларида савдогарларга ҳамроҳ бўлган таржимонлар ушбу нодир қўлёзманинг ижодкорлари бўлмаслиги мумкин?! Яна бир мисол, агар савдогарга таржимон ёллашда пулни иқтисод қилиш тавсия этилмагани, яъни таржимон масаласида пул иқтисод қилиб, яхши таржимон ўрнига ёмон таржимонга йўлиқиши уқтириб ўтилган бўлса, нима сабабдан яхши таржимонлик билимини эгаллаш учун ҳаракат қилган ва шу аснода лотинча-форсча ва қуманча луғат тузишни ихтиёр этган таржимонлар ушбу қўлёзманинг тузувчилари бўлмасликлари мумкин?! Фикримизча, қўлёзма муаллифлари айнан қуман тилини яхши биладиган таржимонлар бўлган ва бу таржимонлар нафақат қуман, балки, форс ва лотин тилини ҳам билганлар. Савдогарларнинг аёл кишини ҳамроҳ сифатида ўзлари билан олиб юришлари маҳаллий аҳоли орасидаги аёл харидорлар билан савдо-сотик ишларини амалга ошириш зарурати туфайли эканлигидан далолат беради. Чунки, эркаклар асосан ёнланма аскар бўлганликлари-ни инобатга оладиган бўлсак [10], савдогарлар асосан аёллар билан савдо қилишган. Бу эса, савдо қарвонларида қуман тилида сўзлаша оладиган ҳамроҳ аёлнинг бўлишини тақозо этган.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi. 2017 yil. 8 fevral. № 28 (6722)
2. Mirziyoev SH. O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi. – Toshkent. 2017 yil. 3 avgust.

3. Russko-uzbekskiy slovar. «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent. 2013. II tom. 895 bet.
4. Kuun G. Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. – Budapestini: EDITIO SCIENT. ACADEMIAE HUNG., 1880. – 398 p.
5. Frati C. Versi italiani nel codice "Cumanico" della Marciana e F. Petrarca. Il Libro e la stampa: Bullettino ufficiale della Società bibliografica italiana. 1909.
6. Piemontese A.M. Le glosse sul vangelo persiano del 1338 e il Codex Cumanicus, In Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae VIII, 2001.
7. Radlov V. Языкъ Кумановъ по поводу izdaniya kumanskago slovarya – Sankt-Peterburg. 1884. – 1-53 s.
8. Ligeti L. Prolegomena to the Codex Cumanicus // Codex Cumanicus / Ed. by Geza Kuun. – Budapestini, 1981. – 1-54 r.
9. Pegolotti F.B. La Pratica della Mercatura/The mediaeval academy of America. Cambridge, Massachusetts. 1936.
10. Grekov B., Yakubovskiy A. Oltin O'rda va uning qulashi. – Toshkent, 1956. – 370 b.